

УДК 821.161.2 - 3.09

А. П. Офіцерова

**ОЛЕНА ПЧІЛКА ЗА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКАРБ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ**

У статті висвітлюється позиція української письменниці та педагога Олени Пчілки в національному відродженні українського народу. До читача донесено стан пригніченого ставлення тогочасного уряду до української мови та української культури.

Олена Пчілка виступає на захист формування української національної свідомості, через розвиток української школи, української мови, дитячої літератури за формування своєї державності.

Ключові слова: *українська школа, дитяча література, українська мова, пізнання світу, розвиток культури, школа виховання, письменниця-патріотка, національна культура.*

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснюється комплексне дослідження національної ідеї у творчості Олени Пчілки.

Метою статті є висвітлення історичної динаміки та еволюції патріотичних мотивів у творах письменниці, а також їх зв'язку з політичною та культурною ситуацією епохи кінця XIX – початку XX століття, **завданнями** – відображення національної ідеї та своєрідності у творчому доробку письменниці, її суспільній та педагогічній діяльності.

Олена Пчілка, незважаючи на численні заборони та утиски, впевнено стояла на захисті національних інтересів народу, національної педагогіки, опираючись на самовідданих її ревних прихильників, серед яких були педагоги-письменники Х. Алчевська, Б. Грінченко та інші. Нерідко ентузіазм цих самовідданих людей переборював перепони неможливі до подолання.

Українська школа була неможливою в умовах царської Росії. Тому через заборони нерідко доводилося вдаватися до різноманітних замінних форм. У середовищі фахівців спостерігалися намагання виробити методичні основи вивчення рідної мови. Це, відповідно, накладало додаткові обов'язки на дитячу літературу, що була незмінно пов'язана з потребами національного шкільництва. Олена Пчілка в цьому контексті надає перевагу літературній творчості для дітей.

Олена Пчілка розуміла, що формування національної свідомості неможливе без розвитку української мови, що сприяє розвитку української дитячої літератури. Тому вона боролася проти заборони викладання українською мовою у школах. Що, в свій час, сприятиме усвідомленню українцями їх національної гордості. Так у 1904 р., на святкуванні 35-річчя літературної діяльності І. С. Нечуя-Левицького, після завершення урочистості вона разом з учасниками вечора підписала резолюцію, в якій вказувалось, що заборона української мови позбавляє не лише українську інтелігенцію можливості висловлювати свої думки, а й відбирає у народу єдиний засіб для пізнання світу рідною мовою, через що в українському суспільстві не існує впевненості в своїй державності та нема надії на розвиток своєї культури.

Важливим етапом у культурному житті України став гурток «Література» або «Плеяда молодих українських літераторів». Про його діяльність відомо з 1889 року. Олена Пчілка, М. Лисенко, М. Старицький очолюють гурток. «Плеяда» стала школою

виховання молоді зміни, свідомого прилучення її до поступових українських ідей. Як зазначає Г. Аврахов, «це була розгалужена, новітня школа самовдосконалення ініціативної молоді, де навчалося і так чи інакше заявило про себе, як творчу особистість, понад тридцять «плеядівців» [1, с. 144].

Членами цього освітньо-творчого осередку стали не лише нащадки названих родів – Леся Українка, Л. Старицька-Черняхівська, Михайло Обачний (Косач), Грицько Григоренко (О. Судовщикова). Старші, поважні досвідом і віком, ніколи не тяжіли повчальництвом над молодими, а були рівноправними партнерами в літературних змаганнях, дискусіях. Плеяду молодих сприймали як «плоть од плоті, кість од кісті нашої» (Олена Пчілка). Духовне зростання кожного з членів було справою всіх, а духовне зростання громади – ставало надбанням кожного. Гурток існував як велика духовна родина, що ставила метою формування самобутньої національно свідомої творчої особистості.

Таким чином, українське крило товариства, до складу якого входила і Олена Пчілка, сприяло духовному піднесенню українського народу шляхом захоплення до української літератури і мистецтва юних талантів. Справами, близькими серцю Олени Пчілки було надання необхідної допомоги молодим письменникам, артистам, художникам, збирання і вивчення української народної творчості.

Звісно, систематично порушувалось теж питання впровадження української мови в школах. У Російській імперії такі «вольності» не дозволялися. І в 1905 році діяльність товариства «Плеяда» була заборонена за «неблагонадійність». Тому виникала гостра необхідність для створення надійної опори української нації. Таку силу ми бачимо в особі Олени Пчілки.

Письменниця-патріотка, спрямовувала свою творчу діяльність на виховання молодих українців, що досі лишається недооціненою в контексті національно-культурного будівництва України. О. Косач задавала живі, органічні засади виховання, її творча педагогіка ґрунтується на здорових принципах народної моралі, на гармонійному впливові благодатної української природи, на визнанні глибокої національної традиції, міфології [2, с. 54, 299]. Її досвід був загальноохоплюючим, таким, що враховував усі недоліки українського суспільства та сприяв його виправленню.

Виховна школа Олени Пчілки не має аналогів у світовій практиці. Багато уваги вона приділяла романтичному елементу у вихованні: вважала необхідним складником доброго виховання мрію у прекрасне. Зайве доводити, що в цьому відношенні літературна класика могла служити якнайкращим доказом. Не випадково у вихованні власних дітей О. П. Косач використовувала класичну літературу, до якої прилучала дітей змалечку. І це давало свої ефекти: літературний романтизм захоплював маленьких читачів, надихав їх на цікаві, творчі ігри. А пізніше, як це підтвердилося в творчій долі Лесі Українки, він міг також обернутися неймовірним інтересом до світових тем та образів у власній творчості [3, с. 83]. Тобто майстерність Олени Пчілки у вихованні любові до всього рідного була неперевершеною.

Фольклорні джерела письменниця відкривала перед дитиною із геніальністю майстра, будила в дитячій душі творчі начала, давала стимул творчій уяві та фантазії. Сутність творчого педагогічного підходу Олени Пчілки знайшла відображення у романтичному піднесенні та поетизації дитячої душі, яка після таких уроків творчості залишалася з людиною на все життя.

Любов до рідного, українського проходить через усі справи Великої Письменниці. Зокрема, це стосується найсвітлішого, що є у житті – дітей, які є майбутнім нашої країни, а їх правильне виховання – запорукою духовного багатства нації. Тому письменниця звертається до дитячого письменства та дитячого читання як актуального

способу розвитку майбутнього громадянина. Мова не йде лише про особистісно-родинні передумови, хоча й вони тут важливі: спершу письменниця підбирала найкращу лектуру для своїх дітей, пізніше – для внуків, яких також дуже любила. У ширшому сенсі особистий педагогічний досвід був перенесений на загальноукраїнську ситуацію, яка чекала на розумних, глибоких, національно свідомих осіб.

О. Косач через дитяче читання, правдиве відображення дійсності доносить істину про Україну. Письменниця не визнавала таких дитячих книжок, котрі орієнтували тільки на пасивне сприйняття дійсності. Відверто не схвалювала фальшивого тону дорослих, коли вони, розмовляючи з дітьми, вдавалися до лукавих вигадок, засуджувала, як згадувала пізніше донька Ольга Косач, «кисло-солодке сюсюкання» [4, с. 41], що переважало в той час у творах для дітей.

Найкращим подарунком для дитини Олена Пчілка вважала цікаві й корисні книги, а тому часто дарувала їх як своїм, так і дітям друзів, знайомих. Так, Б. Комаров, згадуючи приїзди Олени Пчілки до Одеси, писав, що вона завжди привозила «в гостинець» книги: поезії Надсона, оповідання Діккенса, казки Андерсена, свою збірку «Думки-мережанки», переклади та перші твори своїх дітей Михайла і Лесі.

Однак дарування книг не було для письменниці самоціллю. Вона далекоглядно добирала те, що становитиме цінність для малих читачів. Книги для подарунка Олена Пчілка виділяла з певною педагогічною метою, наприклад, щоб викликати серед дітей дискусію з того чи іншого питання, а також спонукати їх мислити, аналізувати, порівнювати, шукати істину [5, с. 140].

Педагогічні уроки, засвоєні під час виховання власних дітей, служили для Олени Пчілки безпомилковим барометром у подальшій творчості. А ефекти, яких вона домоглася, працюючи з дітьми, вражаючі. «Увага до духовного виховання забезпечила велику віддачу з боку дітей, які мусили завдячувати матері любов'ю до літератури, світової історії, знанням іноземних мов, розвитком талантів. Всі діти займалися художніми перекладами, писали художні твори» [6, с. 246].

Цікаві думки щодо важливості ролі книги у навчанні та вихованні дитини Олена Пчілка виклала в листах до Л. М. Драгоманової-Шишманової з приводу освіти сина М. Драгоманова – Світозара, який після смерті батька певний час жив у родині Косачів. Читання книг, як відзначає письменниця, розширює кругозір дитини, її уявлення, знання, виховує почуття, естетично збагачує. Через те, що малий Зоря мало читає, йому важко висловлювати свої думки, переказувати навіть невеличкі історії з Біблії [7].

Досвідчений педагог, Олена Пчілка вважала, щоб глибоко пройтися суспільними проблемами, в коло дитячого читання потрібно вводити твори, що несуть наукові відомості про природу і навколишній світ. Авторка сприяє доведенню до молодого покоління науково-пізнавального матеріалу, необхідного для сприйняття дітьми знань про найбільш загальні закономірності довкілля. Таким чином, щоб юні читачі могли дізнатися багато цікавого про землю та різноманітні зміни на її поверхні, про море, вулкани, коралові острови, «крейдяні гори», повітря, сніг, вітер, про життя тварин та тропічні рослини, а також про багато інших речей та явищ природи.

Олена Пчілка вважала, що саме дитяча книжка може навчити дитину мислити, робити самостійні висновки, формувати світогляд, естетичні смаки, моральні переконання молодого покоління. Звідси також актуальність самостійного писання творів для дітей, коли доброї україномовної літератури бракувало. Звідси та вага, яку вона надавала правильному, розсудливому вибору книг для дитячого читання.

Олена Пчілка писала для дітей, враховуючи їх вікові особливості. Робила це однією з перших в українській літературі кінця XIX – початку XX століття, оскільки на той час вікові та психологічні чинники в письменстві для дітей ще погано розрізнялися. Цим письменниця наблизила українця до розуміння своєї національної

вартості.

Творчість Олени Пчілки для дітей багата і різноманітна. Її складають поезії, оповідання, байки, драматичні твори, фольклорні записи. Ці твори здебільшого позбавлені формального дидактизму, їх об'єднує прагнення авторки розбудити у дітей любов до рідного краю, виховувати кращі моральні почуття, навчити бачити прекрасне в навколишньому світі. Більшість із творів, адресованих дітям, були надруковані в часописі «Молода Україна» (1908-1914), у збірнику «Українським дітям» (1882), збірці «Думки-мережанки» (1886) [8], у журналах «Зоря», «Дзвінок» [9; 10; 11]. Частина, в основному драматичні твори, зберігаються в рукописах [12; 13; 14; 15]. У наш час найповніше видання дитячих творів Олени Пчілки з'явилося у 1991 році під назвою «Годі, діточки, вам спати!» за упорядкуванням і передмовою О. Таланчук [9].

Олена Пчілка не випадково зосередила свою увагу на дитячій педагогіці та літературі. Проблема дитинства й виховання є першочерговою. Про це письменниця завжди наголошувала у своїй творчості. У рефераті «Праця виховальна», що зберігся у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, вона палко переконує в потребі жертвовної праці для дітей. «Бо діти – се наш дорогий скарб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй було зацпелено в сім'ї» [16]. Олена Пчілка в поетичній творчості для дітей, делікатно відображає увагу до дитини та її духовного світу. Великий педагогічний досвід, врахування естетичних смаків власних дітей сприяли успіхові її віршів серед маленьких читачів. Те, як малята сприймають ліричне, письменниця добре знала, тому у її творах жива наука гармонії слова, ритму, відчуття краси.

У дитинстві душа відкрита життєвим враженням, різноманітним впливам, дитина спрагло вбирає в себе все оточуюче. «Відомо, що спілкування з писемним словом прямо залежить від оволодіння мовою, абеткою й читацькими техніками. Тому в ранньому шкільному віці («віці Попелюшки») дитині, котра як читач почувається ще невпевнено, аби зацікавитися книгою, необхідно є не стільки її подібність до ігрового предмета, скільки комунікаційний посередник», – зауважує М. Славова [17, с. 59]. Образ оповідача в дитячих віршах Олени Пчілки дуже вдало знаходить довірливу інтонацію спілкування з дитиною.

Поетичні твори про природу особливо успішно реалізують завдання гордості за свій рідний край, естетичного виховання. Під час ознайомлення з ними, діти поринають у безмежність, вічність природи, розуміють її взаємозв'язок з людиною («Діточкам», «Весняні квіти», «Весна-красна», «До діточок», «Діброва смутная вже листячко ронила...», «Як швидко літо проминуло», «Змінилося все...» та ін.).

Олена Пчілка доносить до читача могутній заряд гуманізму, доброти, сердечності. Письменниця докладає всіх зусиль, щоб виховати у дітей почуття любові один до одного, необхідність допомагати у біді, рятувати від небезпеки («Зайчатко й хлоп'ятко», «Сестричка й братик», «Івасик», «Дітвора» та ін.).

Високо цінуючи взаєморозуміння і порядність в родинних стосунках, Олена Пчілка чимало віршів написала про сім'ю. Вони вчать поважати старших, цінувати турботу батьків, піклуватися про менших себе («Люлі, люлі», «Мама і доня», «Сестричка і братик», «Вишеньки-сережки», «Сусіди»).

Особливу увагу привертають ті оповідання, в яких Олена Пчілка відображає духовний світ селянської дитини («На хуторі», «Хлопчик та ведмідь», «Сосонка», «Збентежена вечеря», «Півтора оселедця»). Вона демонструє неймовірну порядність і душевність дітей із селянських родин. В даних творах лицемірство, бездушність, нещирість у ставленні до дітей засуджується.

Патріотичним змістом відзначаються такі дитячі п'єси Олени Пчілки, як: «Казка

Зеленого Гаю», «Весняний ранок Тарасовий», «Дві чарівниці», «Мир миром», «Щасливий день Тарасика Кравченка», «Без'язикий», «Кобзареві діти» та інші. Лише дві з них було надруковано. Інші п'єси ставилися на сцені з рукописів і користувалися неймовірним успіхом у юних глядачів [18, с. 114-116].

Культ великого національного поета – Кобзаря втілювався у дитячих драмах письменниці. Майже в кожній з них згадується ім'я Тараса Шевченка. Також використовуються сюжети його творів або розповідається про нелегке життя поета. Олена Пчілка намагалась, щоб він став для дітей уособленням кращих сподівань народу, тому залучала їх до скарбниці натхненного, полум'яного Кобзарєвого слова.

Останнім часом повертаються в активний обіг драматичні твори Олени Пчілки. Справедливу оцінку дав їм відомий діаспорний літературознавець П. Одарченко. Він вважав, що дитячі драми письменниці «...відзначалися живою розповіддю, прекрасною мовою, патріотичним змістом і моральними мотивами. Повчальний характер п'єс не впливав на їх літературні якості» [19, с. 68].

Варто звернути увагу на типового героя дитячих творів Олени Пчілки. Це передусім сильна особистість, що живе у згоді з народною мораллю і вміє зарадити собі у нелегких ситуаціях. Людина активної життєвої позиції знаходиться у центрі багатьох її творів. Вона цілеспрямована, горда, наділена патріотичними почуттями, здатна діяти ініціативно, самостійно, неординарно. Авторка «перекладала» дитячою мовою тривожні дилеми дійсності, які знайомі кожній людині.

Олена Пчілка цінувала в людині особистість, індивідуальність, неповторну душу, а не її приналежність до класу чи нації. Яскравим прикладом цього є як її власні поетичні твори, так і ті, що вона перекладала з інших мов («Пророк», «Увінчаний співець», «Анчар» О. Пушкіна, «Співець» В. Сирокомлі, «Мцирі» М. Лермонтова та ін.).

До читанки, яку готувала письменниця мали увійти твори саме такого спрямування. Але з часом їх видали окремою книжкою під назвою «Українським дітям» (1881). У передмові до неї знаходимо таке пояснення: «Всі переклади готувалися до дитячої читанки, хрестоматії. Задля деяких уваг, книга ся не може хутко з'явитися у світ, тим часом, здалось мені, що не буде бездоладним, коли ці переклади будуть видані нарізно від хрестоматії, окремим виданням, щоб, мовляв, раз уже зроблена праця не лежала мертвим статком, коли часом доведеться їй пролежати роки» [9, с. 8]. Навчання в школах рідною мовою і видання українських підручників були заборонені. Могло спливати багато часу, перш ніж ці заборони будуть зняті. Зважаючи на це, Олена Пчілка не чекала і дала українській дитині поживу для серця і розуму рідною мовою.

Тому Олена Пчілка у системі виховання підростаючого покоління надавала важливого значення змісту і спрямуванню творів, що призначалися для дитячого читання. Письменниця вважала, що книга повинна давати дітям матеріал для пізнання дійсності, розвивати їхню увагу, позитивні риси характеру і водночас відповідати їхнім запитам та інтересам. Вона вміло вловлювала і вибудовувала елементи дитячої субкультури, на той час слабко проявлені в українській літературі.

Художня література для дітей, акцентуючи увагу на загальнолюдських, гуманістичних цінностях, має виховувати національно свідому людину, яка шанує історію, традиції, звичаї народу і відчуває відповідальність за його долю. Усім цим вимогам відповідає творчість для дітей самої Олени Пчілки.

Григорій Аврахов про Олену Пчілку та її діяльність говорив: «Сьогодні, коли ще порівняно невелика частка свідомої себе української інтелігенції (часто самотужки, у нелегкій змаганні до істини) шукає відповідей на питання, що і як виховувати, навчати, – теоретичні розмірковування Олени Пчілки, її практичні способи реалізації

педагогічної системи, масштаби діянь непокороеного духу, громадянське патріотичне подвижництво стають надійними взірцями, високоавторитетними документами, програмою реальних цілей. У сьогоденних тривогах, пошуках себе як нації Олена Пчілка з нами і за нас. Там, усе ще далеко попереду, на видноколах революційного поступування – реально зрима Вона: простягає нам руки, кличе за собою. Хай кожен побачить її не зганьблений жодним чорним наклепом світосяйний, поривний образ. Хай почують її натужний голос благословенні юнки, духом розквітлі жінки, матері України» [1, с. 144].

Таким чином, у вихованні національної свідомості, збереженні традицій, письменниця поклала надії на молоде покоління. Як досвідчений педагог-новатор у юних українців, Олена Пчілка втілювала всю свою титанічну працю. Полум'яне життя та творчість письменниці дало могутній поштовх для відродження національної України.

Список використаної літератури

1. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу / Г. Аврахов // Дзвін. – 1993. – № 10-12. – С. 140-144.
2. Аврахов Г. Олена Пчілка – людина, що мала виняткове відчуття потреб нації / Г. Аврахов // Дивослово. – 1999. – № 12. – С. 54-56.
3. Драй-Хмара М. Леся Українка: Життя і творчість / М. Драй-Хмара. – К.: Держвидав України, 1926. – 156 с.
4. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк: Вид. Спільки «Гомін України», 1970. – 923 с.
5. Комаров Б. Одеські зустрічі / Б. Комаров // Спогади про Леся Українку. – К. : Дніпро, 1971. – С. 136-154.
6. Історія української літератури XIX століття. 70 – 90-ті роки / За ред. О. Гнідан: У 2 кн. – К.: Вища школа, 2002. – Кн. 1. – С. 453-454.
7. Пчілка Олена. Листи до Лідії Шишманової / Олена Пчілка. – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 423-427.
8. Пчілка Олена. Думки-мережанки / Олена Пчілка. – К., 1886. – 37с.
9. Пчілка Олена. «Годі, діточки, вам спать»: Вірші. Оповідання. Казки. Фольклорні записи: Для дошкільного та молодшого шкільного віку / Олена Пчілка.– К. : Веселка, 1991. – 333 с.
10. Пчілка Олена. Зелений гай. Віршики й казки з малюнками для дітей / Олена Пчілка. – Гадяч: Гадяцька земська друкарня, 1914. – 32 с.
11. Пчілка Олена. Казочка про Коржика. (О. Пчілка із фольклорних записів) / Олена Пчілка.– К: Гроно, 1996. – 13 с.
12. Мірошніченко Л. До історії архіву Драгоманових (Косачів) / Л. Мірошніченко // Укр. мова і література в школі. – 1993. – №4. – С. 41-45.
13. Пчілка Олена. Збірка віршів власних і перекладених (1892 р.), с. Колодяжне. – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 64.
14. Пчілка Олена. Збірка віршів і оповідань для дітей молодшого віку. – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 62.
15. Пчілка Олена. Псалом («Благослови, душе моя, Господа») / Олена Пчілка. – ІЛ. – Ф. 28. – Од. зб. 68.
16. Пчілка Олена. Праця виховальна. Доповідь . 16. VI. 1917 / Олена Пчілка. – ІЛ. – Ф. 28.
17. Славова М. Попелюшка літератури. Теоретичні аспекти літератури для дітей / М. Славова. – К.: ПЦ «Київський університет», 2002. – 81с.
18. Мірошніченко Л. Український дитячий театр Олени Пчілки / Л. Мірошніченко // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 114-125.

19. Одарченко П. Українська література. Збірник статей / П. Одарченко.– К.: Смолоскип, 1995. – 407 с.

Стаття надійшла до редакції 2 квітня 2013 р.

A. P. Ofitserova

**OLENA PCHILKA COMES FORWARD FOR NATIONAL TREASURE OF
THE UKRAINIAN PEOPLE**

In the article position of the Ukrainian authoress and teacher is illuminated in the national revival of the Ukrainian people. To the reader the state of low-spirited relation of that time government to Ukrainians and Ukrainian culture is carried.

Olena Pchilka comes forward on defence of forming of the Ukrainian national consciousness for forming of the state system through development of Ukrainian language, Ukrainian school, child's literature.

Keywords: *Ukrainian school, child's literature, Ukrainian language, development of the culture, national culture.*

УДК 82.0: 7.094

Е. И. Просцевичене

**«СТЕПЬ» А. ЧЕХОВА И С. БОНДАРЧУКА:
ЭКРАНИЗАЦИЯ КАК ПРЕДМЕТ НАРРАТОЛОГИИ**

Статья представляет сравнительный анализ нарративной позиции в литературном произведении и его экранной версии. Внимание направлено на соответствия между типами нарратора и факторы, влияющие на выбор нарративных средств. Рассмотрены повесть А. Чехова «Степь» и фильм С. Бондарчука на ее основе.

Ключевые слова: *диегетический нарратор, нарратор-повествователь, нарратор-демонстратор, экранизация, точка зрения.*

Актуальность темы, которой посвящена данная статья, определяется ее узловым положением на стыке разных искусств и – одновременно – нескольких научных дисциплин. Межвидовое взаимодействие искусств стало предметом нарратологического интереса примерно в середине прошлого века, когда развитие семиотики позволило посмотреть на все художественные языки как на равноправные коды для передачи информации: вместо того, чтобы усматривать в музыке, живописи или кино эстетический инвариант литературы (как это было долгое время), исследователи занялись поиском их общих структурных элементов, закономерностей построения и функционирования.

Особенно интенсивно ведется изучение взаимодействия литературы с кинематографом, несмотря на непродолжительность самого существования последнего. Тем не менее, экранизация остается эклектичной сферой, которая крайне нуждается в собственной теории. Такая теория формируется на стыке семиотики, нарратологии, теории кино в рамках интермедиальности как принципиально пограничной научной дисциплины, призванной объединить присущие им подходы и наработанные инструменты. Предложенный нами подход к анализу литературного и кинематографического произведений сопрягает изучение специфических художественных особенностей каждого из них в рамках межвидового взаимодействия